

ARTYKUŁY RECENZYJNE/RECENZJE I PRZEGLĄDY PIŚMIENNICTWA

PRZEGLĄD BIBLIOTECZNY 2024 z. 4
PL ISSN 0033-202X

***Wissenstransfer: Der Einfluss des Schweizer Buches auf Ost- und Westeuropa in der Zeit des Ancien Régime*, red. Jan-Andrea Bernhard, Urs B. Leu, Viliam Čičaj, Zürich: Theologischer Verlag Zürich, 2024, ss. 443**

Publikacja ta jest pokłosiem międzynarodowej konferencji naukowej, która odbyła się w Zurychu. Jak zaznaczyli redaktorzy tomu, stanowiła ona jeden z kolejnych etapów szeroko zakrojonej, międzynarodowej współpracy pomiędzy humanistami ze Szwajcarii oraz Europy Środkowo-Wschodniej, która stała się w pełni możliwa dopiero u początku lat 90. XX w., już po rozpadzie ZSRR. Badacze z Czech, Polski, Rumunii, Słowacji, Szwajcarii i Węgier skoncentrowali swoją uwagę na wymianie kulturowej między wskazanymi okręgami w okresie nowożytnym. Szczegółowym analizom poddano historię wpływów książki szwajcarskiej w Europie Środkowo-Wschodniej, a także jej dystrybucji oraz recepcji na tym obszarze. Autorzy tekstów bazowali na różnego typu materiale źródłowym – analizując marginalia, księgoznaki (w postaci pieczęci, ekslibrisów i supereklibrisów), a także wpisy własnościowe. Ponadto na warsztat badawczy wzięto wszelkiego rodzaju spisy inwentarzowe, katalogi biblioteczne, źródła epistolarne itd. Na podstawie tych przekazów historycznych udało się przybliżyć czytelnikowi idący za książką transfer wiedzy, kultury oraz religijnych idei.

Tom otwierają trzy teksty podejmujące szerokie tematycznie zagadnienia, ujęte każdorazowo w zsyntetyzowanej formie.

Autorem rozważań pt. *Zeitliche Dimension des Buchtransfers in der frühen Neuzeit* dedykowanych temporalnemu wymiarowi transferu książek w okresie nowożytnym jest Viliam Čičaj (Bratysława). Porusza on problem określenia przedziału czasowego między wydrukowaniem danej pozycji bibliograficznej, a znalezieniem się jej w docelowym księgozbiorniku, a zatem drogi, jaką każdy druk musiał przebyć od typografa do czytelnika. Badacz analizuje źródła archiwalne, mogące stanowić pomoc w przedkładanych rozważaniach. Są to różnorakie katalogi książkowe bibliotek prywatnych i instytucjonalnych, jak również spisy inwentarzowe z omawianego okresu.

Drugi z artykułów (*Helvetica in den Bibliotheken der Klausenburger Kollegien*), którego autorem jest Gábor Sipos (Kluż-Napoka), został poświę-

cony recepcji wczesnonowożytnych szwajcarskich publikacji w kontekście trzech bibliotek funkcjonujących w Klużu-Napoce, przy tamtejszych kolegiach – katolickim, reformowanym i unitariańskim. Autor pokrótce przedstawił historię tych księgozbiorów w kolejności ich powstania. Zaznaczył również, że siedmiogrodzki rynek książki funkcjonował z dala od zachodnioeuropejskich centrów typograficznych. Omawiane biblioteki rzadko mogły zatem pozwolić sobie na zakup nowych druków i ograniczały się raczej do darowizn.

Trzeci z artykułów (*Die goldene Zeit des polnischen Supralibros im 16. Jahrhundert und am Anfang des 17. Jahrhunderts*), który wyszedł spod pióra Arkadiusza Wagnera (Toruń), poświęcono polskim supereklibrisom w XVI oraz początku XVII w. Autor prezentuje historię kształtowania się rodzimych księgoznaków, poczynając od wczesnego średniowiecza. Analizuje przy tym przemiany formalno stylowe, jakim w rzeczonym okresie one ulegały. Badacz posługuje się przykładami zachowanych do dziś egzemplarzy, które należały do naszych najwybitniejszych miłośników książki. Podaje również szereg informacji dotyczących m.in. specyfiki polskiej heraldyki, jak również introligatorskich technikaliów. Wagner zwraca uwagę na fakt załamania się kultury bibliofilskiej w XVII w., wiążąc to zjawisko z szeregiem różnorodnych czynników (gospodarczych, społecznych, religijnych itd.), których dopełnieniem był potop szwedzki.

Następne 15 tekstów poświęcono tematyce związanej z transferem książek i wiedzy od XV do XVII w.

Artykuł pt. *Schweizerische Wiegendrucke in rumänischen Sammlungen*, którego autorem jest zmarły w 2015 r., Iacob Mârza (Alba Iulia), podejmuje temat helweckich inkunabułów znajdujących się obecnie w zbiorach rumuńskich bibliotek. Historyk przeanalizował wskazane druki pod kątem oficyn typograficznych, z których pochodzą, wymienił autorów poszczególnych dzieł oraz przebadał naniesione na książki wpisy własnościowe. Mârza wskazał kilka szlaków, którymi książki z Bazylei dotarły finalnie do rumuńskich bibliotek. Zawartość treściowa szwajcarskich inkunabułów odzwierciedla, zdaniem badacza, szeroki horyzont naukowo-kulturowy, charakterystyczny dla późnego średniowiecza i nowożytności.

Eva Frimmová (Bratysława) swój tekst (*Les relations entre les humanistes suisses et ceux provenant de la Slovaquie actuelle*) poświęciła stosunkom humanistów szwajcarskich z humanistami na terenie dzisiejszej Słowacji. Badaczka zwróciła uwagę, że wpływ renesansu i humanizmu był obecny na wspomnianym obszarze od drugiej połowy XV do pierwszej połowy XVII w. Szczegółowo przedstawiła różnorodne, obustronne interakcje, które nawiązywano wówczas z helweckimi uczonymi, typografami, czy też działaczami religijnymi. Autorka podkreśla przy tym, że relacje między wskazanymi przedstawicielami renesansu i humanizmu ewoluowały na przestrzeni wyznaczonego przedziału czasowego. Co istotne, mimo

późniejszych napięć religijnych, ograniczających międzynarodowe kontakty, wybitne jednostki nadal utrzymywały związki kulturalne.

Mihály Imre (Debreczyn) podjął w tekście pt. *Die Rolle der Biblia Tigurina (1544) bei der ersten ungarischen Bibelübersetzung und Albert Szenci Molnár als wichtiger Besitzer* temat roli, jaką Biblia Zuryska (*Biblia tigurina*) odegrała w tłumaczeniu Pisma Świętego na język węgierski. Słynne wydanie posłużyło bowiem jako solidna podstawa do opublikowanego w 1590 r. protestanckiego przekładu – tzw. Biblii z Vizsoly. Miało ono również istotne znaczenie dla późniejszych wydań, które ukazały się kolejno w 1608 r. w Hanau oraz w 1612 r. w Oppenheim. Edycje te stanowią poprawione wersje wcześniejszego tłumaczenia, a ich autorem jest Albert Szenci Molnár (zm. 1634). Imre koncentruje się ponadto na egzemplarzu biblii zuryskiej, którego pierwotnym właścicielem był wspomniany wyżej węgierski językoznawca.

Jaroslava Kašparová (Praga) swe rozważania (*Les éditions de Bâle et de Genève de la littérature espagnole protestante du 16e siècle présentées dans les collections et bibliothèques tchèques*) poświęciła XVI-wiecznej protestanckiej literaturze hiszpańskiej, która była drukowana w bazylijskich i genewskich oficynach, a finalnie trafiła do czeskich księgozbiorów w XVI i XVII stuleciu. Autorka zwróciła uwagę na sprzyjającą sytuację dla pozyskiwania tzw. książek zakazanych, która wykształciła się w Koronie Czeskiej w omawianym czasie. Następnie Kašparová wymienia druki wpisujące się w prezentowaną grupę, zestawiając je z ich niegdysiejszymi właścicielami. Wskazuje też, że jej rozważania mogą stanowić przyczynek do bardziej kompleksowych badań realizowanych przez środowiska naukowe we Francji, Hiszpanii i Szwajcarii.

Na kolejny artykuł (*Schweizer Drucke des 16. Jahrhunderts in der Privatbibliothek von Bischof Zacharias Mossóczy*), którego autorem jest Klára Komorová (Martin), składa się szczegółowa analiza szwajcarskich druków z XVI w., należących niegdyś do biblioteki, której właścicielem był biskup nitrzański Zakariás Mossóczy (zm. 1587). Uchodzi on za wybitnego hierarchę Kościoła katolickiego, który wniósł wiele do uporządkowania węgierskiego systemu prawnego. Duchowny mógł pochwalić się imponującym renesansowym księgozbiorem, mającym liczyć ponad 900 woluminów. Obecnie udało się namierzyć niespełna 70 edycji z jego dawnej biblioteki, pochodzących ze szwajcarskich oficyn. Autorka wyszczególnia je według klucza przynależności do określonej typografii, zwracając m.in. uwagę na ich treść, wpisy i znaki własnościowe oraz odręczne notatki.

Attila Verók (Eger) swój tekst (*Helvetica im Bestand der Kronstädter Gymnasialbibliothek im 16. Jahrhundert: Honterus und die Schweiz*) poświęcił helweckim książkom przechowywanym w zbiorach biblioteki ewangelickiego gimnazjum w Braszowie w XVI w. Księgozbiór ten uchodził za drugi co do wielkości i znaczenia na Węgrzech aż do drugiej połowy XVIII w.

Obecnie jest on postrzegany jako istotna biblioteka instytucjonalna, nadająca się do analizy wpływów zachodnioeuropejskich prądów intelektualnych w regionie Karpat i Dunaju. Verók poświęcił nieco miejsca na charakterystykę tego zbioru, zwracając uwagę na wszelkie obecne w nim wpływy helweckie. Badacz skoncentrował się też na postaci związanego z Braszowem Jana Hontera (zm. 1549) – sasko-siedmiogrodzkiego humanisty, a także protestanckiego reformatora i teologa, który był aktywny m.in. na polu typograficznym.

Na następny artykuł, którego autorem jest Urs B. Leu (Zürich), składa się omówienie i krytyczna edycja dwóch listów węgierskiego lekarza i językoznawcy Johannes Sambucusa (zm. 1584) do zuryckiego bibliografa i przyrodnika Conrada Gessnera (zm. 1565) (*Zwei Briefe von Johannes Sambucus (1531–1584) an Conrad Gessner (1516–1565)*). Leu podjął się ogólnej charakterystyki związanych z Gessnerem, a zachowanych do dziś źródeł epistolarnych, zwracając uwagę zarówno na zróżnicowanie w doborze korespondentów, jak i podejmowanej tematyki. Dwie epistoły przeanalizowane w artykule dotyczą odkryć bizantyjskich rękopisów, o których informacje Sambucus przekazał swemu adresatowi, a zarazem przyjacielowi, w związku z nowym wydaniem jego dzieła – *Bibliotheca universalis*.

István Monok (Budapeszt) przyjrzał się czynnikom, które wedle badań XVI-wiecznych księgozbiorów wpłynęły na nurty intelektualne na Węgrzech (*Basel, Genf, Zürich. Einflussfaktoren auf die Geistesströmungen in Ungarn im Spiegel der Bibliotheken des 16. Jahrhunderts*). Autor uważa, że chociaż źródła ze wskazanego stulecia są w większości opracowane, analiza przywołanej problematyki nie należy do łatwych zadań. Trzeba bowiem prześledzić szereg skomplikowanych, wzajemnych mechanizmów oddziaływania. Konkludując, Monok stwierdza m.in., że produkcja książek w XVI w. w Bazylei, Zurychu i Genewie istotnie wpłynęła na prądy myślowe na Węgrzech i w Siedmiogrodzie. Co więcej, za sprawą badań z zakresu historii kultury, dziejów książki i bibliotek oraz czytelnictwa udało się zlokalizować grupę nowych źródeł dotyczących obustronnych powiązań omawianych obszarów.

Sándor Előd Ósz (Kluż-Napoka) swój artykuł (*Frühneuzeitliche Calvin-Ausgaben in Siebenbürgen*) poświęcił nowożytnym wydaniom dzieł Jana Kalwina, które finalnie znalazły się w Siedmiogrodzie. Historyk wskazuje, że niemal wszyscy właściciele prac reformatora byli w XVI w. związani z Uniwersytetem w Wittenberdze. Zdaniem badacza dobrze odzwierciedla to rolę tamtejszego środowiska naukowego w ukształtowaniu się węgierskiego kalwinizmu. Ósz podkreśla, że po analizowane opracowania sięgali nie tylko kalwiniści. Protestantyzm nie ograniczył bowiem swoich wyznawców w czytaniu dzieł innych nurtów reformacyjnych. Dla przykładu, kaznodzieje unitariańscy w XVIII w., przygotowując własne homilie, posiłkowali się pracami szwajcarskiego herezjarchy.

Z kolei duchowieństwo katolickie korzystało ze wskazanych pozycji wyłącznie w celach polemicznych. Ósz stwierdził ponadto, że w oparciu o analizowane pozycje książkowe można założyć, iż Kalwin był nie tylko wpływowym dogmatykiem, ale też cenionym egzegetą.

Autorem kolejnego tekstu (*John Calvin's Works in Hungarian Libraries in the Early Modern Period*) jest Róbert Oláh (Debrecen). Badacz skoncentrował się na dziełach Jana Kalwina przechowywanych w księgozbiorach węgierskich od XVI do XVIII w. Swoje ustalenia oparł na krytycznych wydaniach książkowych inwentarzy z epoki nowożytnej, publikowanych od 1979 r. w serii *Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. Zdaniem Oláha właśnie analiza inwentarzy książkowych może pozwolić na uzyskanie nowych szczegółów odzwierciedlających wpływ nauczania Kalwina na węgierską kulturę. Jak się okazuje jest to szczególnie cenny materiał źródłowy ze względu na fakt, że przeważający odsetek starych druków przechowywanych w dawnych zbiorach madziarskich nie zachował się do naszych czasów. Oláh podjął się próby odpowiedzi na pytanie, w jakim języku nowożytni Węgrzy czytali opracowania helweckiego herezjarchy, zwracając przy tym uwagę na dominującą pozycję łaciny jako języka naukowego nowożytnej Europy. Następnie wskazał, które z dzieł Kalwina cieszyły się wówczas największą poczytnością.

Z kolei Helena Saktorová (Martin) swój artykuł (*Helvetica des 16 Jahrhunderts im Bestand der Franziskaner-Bibliotheken in der heutigen Slowakei*) poświęciła szwajcarskim drukom z XVI w., które znajdują się wśród książek z bibliotek franciszkańskich funkcjonujących niegdyś na obszarze dzisiejszej Słowacji. Obecność braci mniejszych na tym terenie sięga pierwszej połowy XIII stulecia. Autorka wylicza, że dawne zbiory franciszkańskie liczą obecnie około 26 tys. książek i są przechowywane w Słowackiej Bibliotece Narodowej. Jeśli natomiast chodzi o druki wytłoczone w XVI w., to składa się nań przeszło 2 tys. egzemplarzy. Saktorová skupiła się na ich pochodzeniu typograficznym. Wśród drukarzy stojących na czele bazylejskich oficyn, z których pochodzą omawiane pozycje, wymienia m.in.: Nicolausa Kesslera, Michaela Furtera, Johannes a i Hieronymusa Frobena, Nicolausa Episcopiusa, Johannes a Oporinusa czy Adama i Heinricha Petri. Za mniej znaczące ośrodki typograficzne w kontekście omawianych badań uznać należy z kolei Zurych, Genewę, Morges, Berno oraz Lozanę. Saktorová pokrótce przyjrzała się profilowi treściowemu zachowanych druków, a także różnorodnym wskazówkom (wpisy własnościowe, ekslibrisy, supereklibrisy itd.), pozwalającym na identyfikację ich niegdysiejszych właścicieli, w tym również hojnych donatorów franciszkańskich bibliotek.

Richard Šipek (Praga) pochylił się nad książkami należącymi do pastora Jakoba Rytera ze Szwajcarii (zm. 1610), które przechowuje obecnie Nostická majorátní knihovna w Pradze oraz Biblioteka Uniwersytecka

w Bazylei (*Die Bücher des Schweizer Pfarrer Jakob Ryter (1543-1610) in der Prager Nostitzbibliothek und in der Universitätsbibliothek Basel*). Ryter był luteraninem, zmuszonym do przyjęcia Drugiej Konfesji Helweckiej z 1566 r. W przywołanej praskiej bibliotece przechowywanych jest obecnie 11 książek należących do tego duchownego. Są to w większości opracowania z zakresu egzegezy Pisma Świętego. Tymczasem w Bazylei znajdują się 24 tytuły (19 woluminów) wpisujące się m.in. w zakres poezji, filozofii, oraz historii naturalnej. Šipek charakteryzuje wspomniane dzieła oraz podejmuje problem obecnych na nich wpisów i znaków własnościowych. Badacz odwołuje się również do pojedynczych egzemplarzy z rozproszonego księgozbioru Rytera, które można obecnie znaleźć w bibliotekach na terenie Wielkiej Brytanii.

Marta Vaculinová (Praga) koncentruje się na kolekcji druków związanych z Sigismundem Geleniusem (zm. 1554) (*Die Sammlung der Geleniana in der. Bibliothek des Nationalmuseums Prag*). Ten urodzony w Pradze i wykształcony w Italii uczyony był m.in. wieloletnim redaktorem w bazylejskiej drukarni Frobenów oraz współpracownikiem Erazma z Rotterdamu. Prezentowany zbiór jest aktualnie przechowywany w Praskiej Bibliotece Narodowej. Vaculinová, podkreślając zasobność wspomnianej kolekcji, prezentuje sposoby jej powiększania poprzez zakupy u zagranicznych antykwariuszy. Następnie klasyfikuje pierwotnych posiadaczy poszczególnych druków, którzy pochodzili głównie ze Szwajcarii, Rzeszy oraz Polski. Wśród nich znaleźć można przedstawicieli duchowieństwa, uczonych, możnych, studentów itd. Niektóre z książek stanowiły przy tym własność bibliotek kościelnych i świeckich. Zdaniem autorki podjęta analiza pozwala na dobry przegląd odbiorców Geleniany, a także roli jaką bazylejskie druki odegrały na przestrzeni XVI-XX w.

Kolejny tekst (*Die erste ungarische Übersetzung von Calvins »Institutio Christianae Religionis«*), pióra Judit P. Vásárhelyi (Budapeszt), poświęcono pierwszemu węgierskiemu przekładowi dzieła Jana Kalwina *Institutio Christianae Religionis*. Ukazał się on w Hanau w 1624 r. u Daniela i Davida Aubry, a jego autorem jest Albert Szenczi Molnár (zm. 1634). Badaczka szczegółowo prezentuje losy tłumacza, przechodząc następnie do przedmiotu przedkładanego artykułu. Zadanie opracowania przekładu *Institutio* na język węgierski Molnár otrzymał w 1618 r. od księcia Siedmiogrodu Gábora Bethlena (zm. 1629). Vásárhelyi omawia okoliczności towarzyszące pracom nad tłumaczeniem, jak również analizuje strukturę węgierskiej edycji. Autorka podkreśla przy tym, że prezentowane wydanie *Institutio* może uchodzić za najistotniejsze z dzieł pozostałych po madziarskim pastorze, pisarzu i tłumaczu.

Attila Verók (Eger) poświęcił artykuł pt. *Bücherschicksale in bürgerlichen Privatbibliotheken bei den Siebenbürger Sachsen (1550-1650)* woluminom, które znajdowały się w mieszczańskich bibliotekach siedmiogrodzkich Sa-

sów od 1550 do 1650 r. Autor stwierdza, że w tym okresie książkę należy postrzegać jako przedmiot codziennego użytku. Była ona wykorzystywana do pracy i edukacji, a także działalności duszpasterskiej. Co więcej, stanowiła obiekt rozrywki podczas towarzyskich spotkań. Właściciele przeanalizowanych woluminów pochodzili z patrycjatu i mieszczaństwa. Z zaprezentowanych przykładów wynika, że książki w Siedmiogrodzie były nierzadko używane przez kilka pokoleń.

Kolejne cztery teksty podejmują problematykę transferu książek i wiedzy w XVIII stuleciu.

Artykuł (*Verspätetes Interesse – humanistische Bücher in den Bibliotheken der ungarländischen Studenten in Basel im 18. Jahrhundert*), którego autorem jest Ádám Hegyi (Szeged), dotyczy zainteresowania książką humanistyczną wśród madziarskich studentów, przybyłych do Bazylei w XVIII w. Autor starał się odpowiedzieć na pytania, co mogło inspirować młodych Węgrów do zaopatrywania się w starsze wydania, jaka była ich treść oraz czy były one nabywane w celach czytelniczych, czy też może kolekcjonerskich? Badacz ustalenia oparł na bogatym materiale źródłowym, posługując się przykładami osób odwiedzających w omawianym okresie Bazyleę. Możliwość przebywania w tym mieście stwarzała im bowiem doskonałą okazję dla zaopatrzenia się w interesujące pozycje książkowe. Według ustaleń autora jeden z motywów, dla których Węgrzy sięgali po starsze edycje, stanowiła korzystna cena tych ostatnich. Jeżeli chodzi o treść omawianych dzieł, to przy ich doborze studenci kierowali się kluczem własnych potrzeb i zainteresowań. Według Hegyi książki były podówczas nabywane przez młodych Węgrów przede wszystkim ze względów merytorycznych, a nie kolekcjonerskich.

Spod pióra Ádáma Hegyi wyszedł artykuł pt. *Verbotene Bücher in Ungarn im 18. Jahrhundert: Basler Verfasser aus dem 17. Jahrhundert in Bibliotheken der ungarländischen Studenten* poświęcony zakazanym autorom bazylejskim, których opracowania znajdowały się w zbiorach studentów węgierskich w XVIII w. Autor zwraca uwagę na duże zainteresowanie tych ostatnich zaopatrywaniem się w druki w czasie odbywania zagranicznych studiów. Co warto podkreślić, to właśnie studenci w dużej mierze mieli przyczynić się do napływu zagranicznych pozycji książkowych do Kotliny Panońskiej. Hegyi prezentuje XVIII-wieczne procedury związane z wyjazdem młodych Węgrów na studia zagraniczne. Następnie podejmuje problematykę związaną z cenzurą w monarchii Habsburgów w drugiej połowie XVIII w. oraz wymienia bazylejskich autorów, którzy zostali uznani za zakazanych. Co ciekawe, źródła wytworzone przez instytucje odpowiadające za cenzurę wskazują, że węgierscy studenci w niewielkim stopniu interesowali się zabronionymi publikacjami, preferując opracowania z zakresu teologii reformowanej. Paradoksalnie, zachowane spisy książkowe zawierają jednak wiele szwajcarskich dzieł, w tym także objętych cenzurą.

Kolejny z tekstów (*Schweizer Bücher in der ehemaligen Akademischen Bibliothek in Kaschau*), którego autorem jest András Szeghy (Kaschau), poświęcono helweckim książkom z dawnej biblioteki akademickiej w Koszycach. Badacz podkreślił oddziaływanie, na kształtowanie się tego zbioru jakie do połowy XVIII w. wywierali stojący na czele tamtejszego uniwersytetu jezuiti. Należy zaznaczyć, że ci ostatni byli obecni w życiu uczelni również po kasacie zakonu i nacjonalizacji placówki. Autor pokrótce przedstawił późniejsze losy instytucji, zwracając uwagę na zmiany, jakie dokonały się w związku z tym w profilu treściowym należącej doń biblioteki. Szeghy, analizując szwajcarskie druki, podzielił je zgodnie z czasem wydania na kolejne stulecia (XV-XVIII w.), koncentrując się na ich języku, autorach, treści, a także proveniencji. Wykazał też, że liczba szwajcarskich druków stopniowo zmniejszała się na przestrzeni wieków, aby wzrosnąć ponownie od lat 40. XVIII stulecia. Ponadto wyliczył, co wpłynęło na przedstawione zjawisko, wskazując m.in., że można tłumaczyć je poprawą i uproszczeniem technologii druku, powstawaniem kolejnych ośrodków drukarskich na terenie Węgier oraz stopniowym wzrostem produkcji książek węgierskich.

Jan-Andrea Bernhard (Zürich) w artykule pt. *Die Wege von Büchern ungarischer Studenten in Schweizer Bibliotheken* skoncentrował się na losach książek z XVII-XVIII w., które stanowiły pierwotnie własność Węgrów, a obecnie znajdują się w szwajcarskich bibliotekach. Przywołał kilka przykładów takich druków, starając się odtworzyć dokładne itinerarium każdego z nich. W konkluzji autor podkreślił, że badania proveniencyjne będą w przyszłości mieć istotne znaczenie nie tylko dla rozważań z zakresu dziejów książki, ale także dla studiów nad historią idei i teologii. Wskazał również na wagę badań proveniencyjnych w kontekście właściwego zrozumienia europejskiej wymiany kulturowej oraz transferu wiedzy.

Całość tomu zamykają dwa indeksy – osobowy oraz miejsc historycznych, a także krótkie noty dotyczące autorów poszczególnych artykułów.

Podsumowując, należy stwierdzić, że przedkładana publikacja stanowi cenny wkład w badania nad lepszym zrozumieniem wymiany kulturalnej między Szwajcarią a Europą Środkowo-Wschodnią w XVI-XVIII w. Jak się okazuje, wpływ książki szwajcarskiej na społeczności zamieszkujące wskazany obszar był niepodważalny. Pozostaje żywić nadzieję, że niniejsza pozycja stanie się wartościową podstawą również dla dalszych studiów nad dyfuzją kulturową między nowożytną Helwecją a Rzeczpospolitą.

Michał Muraszko
Instytut Badań Informacji i Komunikacji UMK